<https://doi.org/10.34142/23129387.2019.61.06>

УДК 159.955

ORCID 0000-0002-1699-7859

РЕЛІГІЙНИЙ СВІТОГЛЯД ЯК ФАКТОР ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ОСМИСЛЕНOSTІ ЖИТТЯ

Олексій І. Кузнецов,

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної
психології,*

*Харківський національний педагогічний університет імені
Г.С. Сковороди,*

E-mail: o.kuznetsov@seznam.cz

Мета дослідження – виявити типи релігійного світогляду особистості та визначити особливості екзистенційної наповненості життя в осіб в залежності від типу світогляду.

Вибірка і методи дослідження. Вибірку досліджуваних склали 366 осіб. У дослідженні було застосовано 1) авторську методику виявлення типу релігійного світогляду, методики: 2) діагностики смислових життєвих орієнтацій, 3) самоактуалізації особистості, 4) екзистенційних ресурсів особистості, 5) екзистенції, 6) особистісної здійсненності, 7) саморозвитку особистості, 8) психологічної ресурсності особистості, 9) особистісної реалізованості.

Результати. У результаті кластерного аналізу було визначено п'ять типів релігійного світогляду: власне релігійний, містичний, агностичний, атеїстичний та агностично-атеїстичний.

Висновки. Містичний тип релігійного світогляду передбачає розуміння навколишньої дійсності через інтуїцію. Йому властива найменша особистісна вичерпаність, тобто задоволеність власною реалізацією у житті.

Агностичний тип релігійного світогляду характеризує особистість, яка вважає принципово неможливим пізнання об'єктивної дійсності через суб'єктивний досвід людини і тому вважає за неможливе пізнання істини в питаннях існування богів, вічного життя і інших надприродних істот, понять і явищ. Типу властива найменша осмисленість життя.

Релігійний тип релігійного світогляду характеризує особистість, яка є віруючою людиною, глибоко релігійною. Типу властива висока осмисленість життя, розуміння істинної природи людини, розвинуті екзистенційні ресурси віри, милосердя і прийняття, здатність до самотрансцендентності.

Атеїстичний тип релігійного світогляду характеризує особистість, яка не вірить в існування богу і надприродних явищ. Тип характеризується високою осмисленістю життя, розумінням істинної природи людини, розвинутими ресурсами свободи, смислу, милосердя, помірним рівнем екзистенційної наповненості життя, високим рівнем потреби у саморозвитку на тлі низької міри володіння механізмами саморозвитку.

Агностично-атеїстичний тип світогляду є проміжною формою між атеїстичним світоглядом. Тип характеризується низьким рівнем осмисленості перебігу життя та розуміння природи людини, ресурсів свободи, смислу, прийняття та віри.

Ключові слова: *релігійний світогляд, смисложиттєві орієнтації, самоактуалізація особистості, екзистенційні ресурси особистості, особистісна здійсненність, саморозвиток особистості, психологічна ресурсність особистість, особистісна реалізованість.*

Religious worldview as a factor of existence awareness of life

Oleksiy I. Kuznetsov,

*Associate Professor of Practical Psychology Department,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv,
Ukraine*

The Aim of the study is to identify the types of religious outlook of the individual and to determine the features of the existential fullness of life in individuals, depending on the type of outlook (worldview).

Research sample and methods. The sample was 366 persons. The study applied 1) the author's method of revealing the type of religious outlook, 2) diagnostics of life-purpose orientations, 3) self-actualization of personality, 4) existential resources of the personality, 5) existence, 6) personal reality, 7) self-development of personality, 8) personal resourcefulness, 9) personal realizability.

***Results.** The cluster analysis identified five types of religious worldview: religious, mystical, agnostic, atheistic, and agnostic-atheistic. The types of worldview were characterized.*

***Conclusions.** The mystical type of religious outlook implies understanding of reality through intuition. It has the least personal exhaustion, that is, satisfaction with his own realization in life.*

Agnostic type of religious outlook characterizes a person who considers it fundamentally impossible to know objective reality through the subjective experience of individual and therefore considers it impossible to know the truth in the questions of the existence of gods, eternal life and other supernatural beings, concepts and phenomena. Type is characterized by the least purpose of life.

The religious type characterizes a deeply religious person. The type is characterized by high purpose of life, understanding of the true nature of mankind, developed existential resources of faith, charity and acceptance, the ability to self-transcendence.

The atheistic type of religious outlook characterizes a person who does not believe in the existence of God and supernatural phenomena. The type is characterized by high purpose of life, understanding of the true nature of man, developed resources of freedom, meaning, charity, a moderate level of existential fullness of life, a high level of need for self-development against the background of a low degree of ownership of self-development mechanisms.

The agnostic-atheistic type of outlook is an intermediate form between the atheistic worldview. The type is characterized by a low level of comprehension of the course of life and understanding of human nature, resources of freedom, meaning, acceptance and faith.

Keywords: religious outlook, purpose-of-life orientations, self-actualization of personality, existential resources of personality, personal feasibility, self-development of personality, psychological resource of personality, personal realization.

Вступ. Світогляд є структурним компонентом особистості, що позначається на її спрямованості, самосвідомості, самоставленні та ставленні до світу, є системою поглядів та уявлень про світ та себе у ньому. Змістом світогляду є сукупність ціннісних орієнтацій, ідеалів, переконань, знань, норм, оцінки, вищі почуття, які утворюють ціннісну картину світу особистості та визначають його тип і форму. Провідними

психологічними функціями світогляду є регуляція та організація поведінки і діяльності особистості, формування цілісності і суб'єктності особистості, її ціннісно-смысловой наповненості та орієнтації, сприяння рефлексії та реалізації власного Я, оцінка об'єктів дійсності через формування картини світу та моделі «світ і Я». Релігійний світогляд відображає міру релігійності особистості, представлений вірою у Бога чи вищі сили, ідеалістичними уявленнями, пов'язаними із духовно-релігійними цінностями та регулює релігійну поведінку особистості. Альтернативними релігійному є містичний, агностичний та атеїстичний типи світогляду. Проблема релігійного світогляду є новою у сучасній психології. Н. Савелюк (2017) визначила типи релігійної дискурсивності особистості, І.Е. Соколовською (2015) було описано інваріанти релігійної ідентичності молоді, І.С. Булановою (2015) визначено типологію релігійних звернень особистості, І.М. Богдановською (2002) виявлено типи смысловой організації релігійного досвіду, проте виявлення типології релігійного світогляду та відмінностей в екзистенційній наповненості життя в осіб з різними типами релігійного світогляду здійснено не було. Отже, **мета** дослідження – виявити типи релігійного світогляду особистості та визначити особливості екзистенційної наповненості життя в осіб в залежності від типу світогляду.

Вибірка і методи дослідження.

Вибірку досліджуваних склали 366 осіб, віком від 15 до 65 років у рівному співвідношенні чоловіків (184, 50,2%) та жінок (182, 49,8%). У дослідженні було застосовано такі методики:

1. Авторська методика виявлення типу релігійного світогляду (Кузнецов, 2019).

2. Методика діагностики смыслових життєвих орієнтацій (Леонтьєв, 2000) Джеймса Крамба і Леонарда Махоліка, в адаптації Д. О. Леонтьєва.

3. Методика «Самоактуалізація особистості» (Е. Шостром).

4. Опитувальник «Екзистенційні ресурси особистості» (І. В. Бринза, О. Ю. Рязанцева) (Рязанцева, 2012)

5. Шкала екзистенції (А. Ленгле, К. Орглер, С. В. Кривцова) (Ленгле, 2009).

6. Опитувальник особистісної здійсненності О.С. Штепи (2018a).

7. Методика дослідження саморозвитку особистості С.Б. Кузікової та Б.О. Кузікова (2010).

8. Опитувальник психологічної ресурсності особистості О.С. Штепи (2018b).

9. Опитувальник особистісної реалізованості А.М. Большакової (2010).

Результати. За результатами дослідження за нашою авторською методикою визначення типу релігійного світогляду (наведено у додатку) лише 9,5% досліджуваних характеризуються «чистими» типами, зокрема 19 осіб відносяться до «атеїстів», 5 осіб мають «містичний» тип світогляду, 7 осіб відносять до «агностиків» за типом світогляду, 4 особи з релігійним типом світогляду. Кластеризація показників релігійного світогляду показала існування п'яти типологічних профілів релігійного світогляду досліджуваних (рис. 1).

Рис. 1. Кластерні профілі релігійного світогляду.

Кластер 1 – високі показники містичного типу – низькі показники інших типів релігійного світогляду – «Містичний тип релігійний світогляд»;

Кластер 2 – високі показники агностичного типу і низькі показники інших типів світогляду – «Агностичний тип релігійного світогляду»;

Кластер 3 – високі показники власне релігійного типу світогляду та низькі показники інших типів релігійного світогляду – «Релігійний тип світогляду».

Кластер 4 – високі показники атеїстичного типу та низькі показники інших типів релігійного світогляду – «Атеїстичний тип релігійного світогляду»;

Кластер 5 – високі показники атеїстичного та середньо-високі показники агностичного типів релігійного світогляду – низькі показники інших типів релігійного світогляду – «Атеїстично-агностичний тип релігійного світогляду».

Рис. 2 Розподіл досліджуваних за типами релігійного світогляду.

Оскільки смисл життя розглядається як регулятивне поняття, властиве будь-якій розвинутій світоглядній системі, яке тлумачить властиві цій системі моральні норми, визначає, в ім'я

чого необхідна вибрана та чи інша діяльність (Гуревич, 2009: 374), доцільним виявляється аналіз смисложиттєвих орієнтацій як екзистенційного ресурсу досліджуваних з різними типами релігійного світогляду.

Розглянемо особливості осмисленості життя у досліджуваних з різними профілями релігійного світогляду (таблиця 1).

Таблиця 1

Показники смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних з різними типологічними профілями релігійного світогляду

Показники СЖО	Групи досліджуваних					Н
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Цілі життя	33,23	32,92	36,67	35,34	34,10	18,53
Процес життя	31,48	30,73	33,57	32,90	30,43	12,44
Результат життя	26,64	25,11	28,62	27,73	26,50	16,10
Локус контролю-Я	22,04	20,80	23,72	21,77	21,65	15,50
Локус контролю-Життя	32,51	32,20	34,87	34,03	33,23	11,69
Осмисленість життя	145,9	141,7	157,4	151,7	145,9	17,13

Нижчі за середній рівень бали за шкалою цілей життя у осіб з містичним, агностичним та агностико-атеїстичним типами світогляду при загальному високому рівні свідомості життя свідчать про схильність жити сьогоднішнім або вчорашнім днем, недостатню здатність планувати життя, неспроможність до цілепокладання. Ці недоліки є вираженими у порівнянні із особами з релігійним та атеїстичним типами світогляду. Враховуючи загальний показник осмисленості життя, особи з релігійним та атеїстичним типами світогляду як полюсними

типами характеризуються вищою цілеспрямованістю у порівнянні із особами з так званими проміжними типами релігійного світогляду (агностичним, агностико-атеїстичним та містичним). Чітка переконаність у тому, що Бог існує (або, навпаки, не існує) передбачає найбільшу цілеспрямованість у житті.

Нижчі за середні бали за шкалою процесу життя – ознака незадоволеності своїм життям у сьогоденні і властиві досліджуваним з агностичним та агностико-атеїстичним типами світогляду. Їм властиві спогади про минуле або націленість на майбутнє більшою мірою, ніж здатність жити теперішнім. Особи з релігійним та атеїстичним типами світогляду характеризуються вищою задоволеністю перебігом подій життя.

Результативність життя або задоволеність самореалізацією властива досліджуваним з усіма визначеними нами типами релігійного світогляду, проте у більшій мірі особам з релігійним типом світогляду. Висока оцінка пройденого відрізка життя, відчуття високої продуктивності і осмисленості прожитої частина життя властива більшою мірою релігійним особам. Втім, особам схильним до типових уявлень про світ атеїста також властиві високі показники задоволеності прожитого відрізка життя.

Показники локусу контролю-Я виражені помірно в усіх досліджуваних. Більш високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і завдань і уявленнями про його сенс, і властиві досліджуваним з релігійним типом світогляду.

Переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя більшою мірою властиве досліджуваним з двома полюсними типами світогляду – релігійним та атеїстичним.

Загалом висока осмисленість життя властива усім досліджуваним безвідносно типологічного профілю світогляду, втім полюсні типи – релігійним та атеїстичним – відзначаються найвищими показниками осмисленості життя.

У гуманістичній психології самоактуалізація визначається як прагнення людини до найбільш повного прояву і розвитку своїх можливостей і здібностей; «повне використання талантів, здібностей, можливостей тощо» (Роджерс, 1997), тому питання про інтенсивність процесу самоактуалізації та шляхи її втілення в залежності від типу релігійного світогляду є важливим. На нашу думку, феномени самоактуалізації та релігійності є релевантними. Особистість в залежності від домінуванні матеріалістичних чи ідеалістичних уявлень може по-різному розглядати власні здібності та можливості їх реалізації у діяльності. У таблиці 2 показано результати порівняльного аналізу показників самоактуалізації у досліджуваних з різними типами релігійного світогляду.

Таблиця 2

**Показники самоактуалізації досліджуваних з різними
типологічними профілями релігійного світогляду**

Показники самоактуалізації	Групи досліджуваних					Н
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Орієнтація у часі	9,59	9,85	10,33	10,41	10,04	5,16
Ціннісні орієнтації	9,32	9,28	10,08	9,32	9,38	7,33
Погляд на природу людини	6,61	6,16	7,38	6,36	6,04	1691*
Потреба у пізнанні	8,22	8,84	8,50	8,70	8,23	3,13
Креативність	9,49	9,64	9,67	9,55	9,08	2,50
Автономність	7,70	8,05	8,22	8,63	8,15	6,16
Спонтанність	7,19	7,55	7,02	7,56	7,33	4,21
Саморозуміння	8,36	8,29	8,66	9,11	8,31	5,18
Аугосимпатія	8,01	7,58	8,37	8,33	8,00	4,68
Контактність	7,93	8,05	8,34	7,93	8,15	1,90
Гнучкість у спілкуванні	7,93	8,33	8,40	8,43	8,88	6,90

* $p < 0,01$

Розуміння природи людини більшою мірою властиве досліджуванам з релігійним типом світогляду. Отже, схильність сприймати природу людини в цілому як позитивну («люди в масі своїй швидше добрі») і не брати до уваги дихотомії мужності - жіночності, раціональності - емоційності антагоністичними і непереборними властиве людям, які є релігійними, переконані в існуванні Бога, воля і можливості якого безмежні.

У таблиці 3 показано результати порівняльного аналізу показників екзистенційної наповненості життя у досліджуваних з різними типами релігійного світогляду.

Таблиця 3

**Показники екзистенційної наповненості життя
досліджуваних з різними типологічними профілями
релігійного світогляду**

Показники екзистенційних ресурсів	Групи досліджуваних					Н
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Ресурси свободи	28,54	27,73	30,09	30,12	28,07	23,79***
Ресурс смислу	26,25	26,68	27,01	27,15	26,22	4,91
Ресурс милосердя	28,81	28,39	31,60	30,45	29,02	22,39**
Ресурси прийняття	23,87	23,88	25,57	24,01	23,43	10,47*
Ресурс віри	25,54	20,72	27,83	24,14	24,13	40,90***
Загальний показник	134,70	127,39	140,40	135,86	130,88	43,87***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,0001$

Здатність знаходити реальні можливості дії, створювати з них ієрархію відповідно до їх цінності і таким чином приходити до персонально обґрунтованих рішень, бути самостійним властива досліджуваним з полярними типами світогляду – релігійним та атеїстичним.

Ресурс милосердя більшою мірою характеризує досліджуваних з релігійним типом світогляду. Альтруїстичність, висока моральність, прагнення допомагати іншим, бути щирим властиві особам з релігійним типом світогляду.

Ресурс прийняття більшою мірою характеризує досліджуваних з містичним типом світогляду. Особистість з езотеричними віруваннями та домінуванням містичних уявлень є толерантною, приймають людей такими, які вони є, переконані у доброті людей.

Ресурс віри характеризує осіб з релігійним типом світогляду, що є цілком очевидним і логічним. Переконаність в існуванні Бога властиве віруючим людям, які використовують віру в Бога як ресурс.

Загальний показник екзистенційних ресурсів як здатності звертатись до власних ресурсів духовності і моральності є вищим у досліджуваних з релігійним типом світогляду. Отже, релігійність як характеристика світогляду передбачає володіння більшою мірою екзистенційних ресурсів.

У таблиці 4 показано відмінності у показниках екзистенційної наповненості життя у досліджуваних з різними типами світогляду.

Таблиця 4

Показники екзистенційної наповненості досліджуваних з різними типологічними профілями релігійного світогляду

Показники екзистенційної наповненості	Групи досліджуваних					Н
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Самодистанціювання	27,80	28,68	29,49	28,85	29,80	3,32
Самотрансценденція	67,42	65,97	69,99	67,46	67,25	4,72
Свобода	42,28	41,74	46,91	43,90	45,30	1491*
Відповідальність	46,52	46,34	49,03	46,76	50,00	4,62

Досліджуваним з релігійним типом світогляду у більшій мірі властива свобода у прийнятті рішень, їх життєдіяльність не відрізняється компенсаторними реакціями свободи, що призводить до узалежненої поведінки, шкідливих звичок. Отже, релігійні особи вбачають у вірі в Бога більшу свободу, радість, осмисленість та наповненість життя, ніж особи, які не сповідують жодної конкретної релігії.

У таблиці 5 показано відмінності у показниках особистісної здійсненності життя у досліджуваних з різними типами світогляду. Усі відмінності значущі на рівні $p < 0,0001$.

Таблиця 5

Показники особистісної здійсненності досліджуваних з різними типологічними профілями релігійного світогляду

Показники особистісної здійсненності	Групи досліджуваних					Н
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Чіткі цілі	3,94	5,61	4,23	6,33	5,80	141,32
Прийняття іншого	4,10	5,95	5,80	5,36	6,75	91,07
Зовнішня форма особистісної здійсненності	8,04	11,5±	10,03	11,70	12,55	139,89
Продуктивне усамітнення	6,29	6,15	4,78	4,11	4,65	95,10
Відповідальність	3,93	4,41	6,03	5,48	3,85	88,40
Внутрішня форма особистісної здійсненності	10,22	10,55	10,82	9,59	8,50	21,17
Загальний показники особистісної здійсненності	18,26	22,11	20,85	21,29	21,05	49,08

Уміння самотійно і ясно формулювати власні життєві цілі різного масштабу і перспективності властиве досліджуваним з атеїстичним типом світогляду. Здатність відрізнити власні цілі від запропонованих чи, навіть, нав'язаних іншими, майстерність у поєднанні і реалізації власних цілей разом із тими, що їх висунули інші характеризують людей, які не вірять у Бога, відхиляють думку про його існування та вплив на життя. В атеїстів сформульовані цілі не є кон'юнктурними, а пов'язані із загальною життєвою перспективою. Чіткості та адекватності у постановці цілей бракує досліджуваним з містичним типом світогляду.

Високі показники прийняття іншого у досліджуваних агностично-атеїстичного світогляду свідчать про те, що в них спостерігається відсутність поспіху у дистанціюванні від Іншого на основі упереджень чи недостатньої інформації. В осіб, що сумніваються в існуванні Бога є мужність спостерігати і робити висновки під час діалогу, труднощів у спілкуванні з Іншим та непорозумінь з ним сприймаються як власна життєва задача. Визнання інакшості Іншого і відмова від домінування у взаєминах, толерантність, поліваріативність світорозуміння та розуміння людей. Отже, переконаність у матеріалістичній світобудові та недоказовості існування Бога визначає доброту до інших, високу моральність у стосунках.

Агностично-атеїстичний тип світогляду передбачає найбільш розвинену зовнішню форма особистісної здійсненності (бути зрозумілим для інших). Таким людям властиве уміння чітко висловлюватися, послідовність і до певної міри передбачуваність у діях, здатність пояснювати власні наміри чи дії іншим. Їм властиве знання очікувань інших та уміння не надто їх розчаровувати, готовність до взаємодії з іншими, співпраці.

Особи з агностичним типом світогляду використовують усамітнення саме для чогось, а не від когось. Вони розрізняють потреби в усамітненні і причин самотіння. В них розвинута здатність організувати зовнішній простір і виокремити час для міркувань і рефлексії, уміння виокремлювати час для

продуктивної роботи, здатність реорганізовувати власний внутрішній простір.

Уміння прогнозувати наслідки власних дій та бачити власні вчинки у життєвому масштабі, а не лише у межах певної ситуації характеризує два полярних типи світогляду – релігійний і атеїстичний. Отже, чіткі переконання ідеалістичного чи матеріалістичного характеру передбачають здатність до етичного вибору, що може не збігатися у найближчій життєвій перспективі із встановленими правилами чи вимірами раціональності.

Відчуття осмисленості власних вчинків властива особам з релігійним типом світогляду. Здатність тлумачити причини власних дій і прогнозувати наслідки власних намірів, уміння вербалізувати власні відчуття, почуття, мотиви дій, що дасть змогу надати їх рефлексії характеризує релігійних осіб.

Усвідомлення певних власних уявлень, очікувань, як ілюзорних і водночас відсутність жалю за втраченими ілюзіями властиве досліджуваним з агностичним типом світогляду. Певна систематизація власного життєвого досвіду з акцентуванням досягнень і втрачених можливостей властива тим досліджуваним, які допускають як існування Бога, хоча наголошують на недоказовості такого існування. Вони більшою мірою мають можливість охарактеризувати себе, як людину, яка здатна самостійно вибрати, які можливості їх реалізувати.

Отже, відсутність ідеалістичних уявлень, домінування матеріалістичних позицій у світогляді агностичного та атеїстичного типів передбачають найвищий рівень особистісної здійсненності як ресурсного стану, що уможливорює втілення людиною розв'язання власної життєвої задачі у вчинку.

У таблиці 6 показано відмінності у показниках потреби у саморозвитку життя у досліджуваних з різними типами світогляду. Усі відмінності значущі на рівні $p < 0,0001$.

Потреба в самовдосконаленні, особистісному зростанні, усвідомленому само творенні властива особам з агностично-атеїстичним типом світогляду. Їх характеризує більша відкритість, інтерес до оточення, повнота і насиченість життя,

потреба в експансії - розширенні світу, оволодінні ним. Творчий підхід до життя, переконаність у спроможності трансформувати світ та оточення характеризує людей, які припускають існування Бога, хоча стоять на позиції недоказовості факту Бога, саме тому в них є сумніви щодо реальності Бога, відхилення релігійності як способу життя. Загалом досліджувані цього типу покладаються на себе під час важливих подій життя, це і може обумовлювати їх переконаність у тому, що світ можна власноруч змінювати.

Таблиця 6

Показники потреби у саморозвитку досліджуваних з різними типологічними профілями релігійного світогляду

Показники саморозвитку	Групи досліджуваних					Н
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Потреба у саморозвитку	36,84	36,74	29,91	39,93	42,53	85,70
Умови саморозвитку	30,93	29,27	33,20	30,59	40,57	41,84
Механізми саморозвитку	29,28	31,84	26,72	32,12	37,85	52,47
Загальний показник саморозвитку	97,06	97,85	89,84	102,65	120,95	82,41

Автономність, позитивне самосприйняття, сила, зрілість Я, визначеність з метою, активні життєві стратегії (пошукова активність, самовдосконалення), сприйнятливність (толерантність) до нового також характеризують людей з агностично-атеїстичним типом світогляду. Агностично-атеїстичному типу світогляду також притаманні тенденції до самопізнання (прагнення до автентичності), самоаналізу (рефлексії), усвідомлення розбіжності між реальним і бажаним

Я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції і самотворення.

Отже, агностично-атеїстичний тип світогляду більшою мірою передбачає саморозвиток та самотворчість особистості.

У таблиці 7 показано відмінності у показниках психологічної ресурсності у досліджуваних з різними типами світогляду. Усі відмінності значущі на рівні $p < 0,0001$.

Таблиця 7

Показники психологічної ресурсності досліджуваних з різними типологічними профілями релігійного світогляду

Показники психологічної ресурсності	Групи досліджуваних					Н
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Упевненість у собі	5,12	5,76	3,97	5,90	6,13	99,81
Доброта до людей	5,74	4,42	6,20	5,98	4,80	73,22
Допомога іншим	4,67	4,36	5,70	4,69	5,62	49,64
Успіх	5,30	6,07	4,18	5,03	6,13	83,37
Любов	5,62	6,32	6,32	5,52	6,22	21,01
Творчість	6,06	4,78	3,94	4,78	5,80	56,30
Віра у добро	5,10	4,23	6,38	4,60	5,00	68,68
Прагнення до мудрості	5,68	4,72	4,51	5,34	5,35	31,47
Робота над собою	4,68	5,30	3,85	5,46	6,70	89,08
Самореалізація у професії	4,42	5,58	4,91	5,72	6,65	55,12
Відповідальність	4,23	5,47	4,18	6,11	6,45	86,86
Знання власних ресурсів	6,14	4,69	4,98	5,83	6,20	59,52
Уміння оновлювати власні ресурси	6,29	5,20	4,99	6,14	6,17	49,67
Уміння використовувати власні ресурси	6,49	5,64	4,85	6,13	5,82	53,15
Загальний рівень психологічної ресурсності	75,55	72,54	68,95	77,23	83,05	95,55

Упевненість у собі та своїх силах, спрямованість на успіх більшою мірою характеризує досліджуваних з агностично-атеїстичним типом світогляду, а меншою – з релігійним типом світогляду. Крім того, досліджувані з агностично-атеїстичним типом світогляду характеризуються ресурсами роботи над собою, самореалізацією у професії, знання власних ресурсів.

Такі ресурси, як доброта та любов до людей, допомога іншим та віра у добро, більшою мірою властиві особам з релігійним типом світогляду.

Досліджуваним з містичним типом світогляду властиві розвинуті ресурси творчості, прагнення до мудрості та уміння оновлювати та використовувати власні ресурси.

Досліджувані з атеїстичним та агностичним типами світогляду характеризуються помірними показниками психологічної ресурсності. Вони знають власні ресурси, вміють використовувати ресурси у різних сферах життя та здатні їх оновлювати.

У таблиці 8 показано відмінності у показниках особистісної реалізованості у досліджуваних з різними типами світогляду. Усі відмінності значущі на рівні $p < 0,0001$.

Таблиця 8

Показники особистісної реалізованості досліджуваних з різними типологічними профілями релігійного світогляду

Показники особистісної реалізованості	Групи досліджуваних					N
	Містичний	Агностичний	Релігійний	Атеїстичний	Агностично-атеїстичний	
Ретроспектива	1,28	2,92	1,52	2,15	2,25	45,41**
Поточний момент	1,87	2,49	2,11	1,65	2,17	12,66*
Перспектива	1,55	2,12	1,43	1,29	2,80	29,77**
Загальний показник	4,70	7,53	5,06	5,08	7,22	26,10**

* $p < 0,01$, ** $p < 0,0001$

Ретроспективна особистісна здійсненність більшою мірою властива особам з агностичним та агностично-атеїстичним типами світогляду і свідчить про домінування в них уявлень про низький рівень власного досягнення життєвого успіху, неповне використання особистісних ресурсів на шляху до досягнення значущих цілей, неефективність життєвого планування в минулому, низький рівень активності й енергійності в реалізації запланованого, незадоволення від процесу та вже наявних результатів самореалізації.

Поточна особистісна реалізованість характеризує уявлення досліджуваних з агностичним типом світогляду про ненасиченість сьогодення важливими справами. Агностичний тип світогляду передбачає низький рівень активності, спрямованої на досягнення важливих життєвих результатів, виявляє незадоволення повнотою використання особистісних ресурсів.

Перспективна здійсненність вищою мірою проявляється в агностично-атеїстичному типі світогляду через негативні прогнози людини щодо реалізації важливих планів та мрій у майбутньому, переживання вичерпаності особистісного потенціалу, відсутність значущих задумів та проєктів, недостатнє прагнення до особистісного зростання.

Обговорення. Смыслжиттєві орієнтації належать до механізмів суб'єктивної регулятивної системи в смисловій сфері людини, виконують роль смислової регуляції її життєдіяльності і є, по суті, засобом зв'язку людини зі світом, забезпечуючи її смысложиттєву орієнтацію (Варе, 2017). Саме тому для нас важливе зіставлення типу світогляду особистості та рівня її осмисленості життя як психологічного ресурсу. Отримані у нашому дослідженні високі показники осмисленості життя у представників релігійного та атеїстичного типів світогляду цілком очевидні. Як стверджує І.Е. Соколовська (2015) смысложиттєві орієнтації визначають вибір чи відкидання релігії. Якщо релігійні догмати впливають на смысложиттєві орієнтації, то в результаті система цінностей релігійної людини дозволяє в будь-якій ситуації життєвого шляху відчувати сенс

свого життя. Релігійна ідентичність полегшує адаптивний процес в соціумі за рахунок одночасного відчуття підтримки ззовні і покірності «волі Божої», передбачає кращу структурованість самооцінки, більшу сформованість рефлексивності і відповідальності. Атеїстичний світогляд передбачає більшу інтернальність, тобто спроможність покладатись лише на власні сили, що також обумовлює більшу цілеспрямованість, уявлення про контрольованість світу та подій.

Попри вищу осмисленість життя у осіб з релігійним та атеїстичним світоглядом, рівень розвитку самоактуалізації не залежить від типу світогляду, окрім показника прийняття природи людини, який є вищим у осіб з релігійним типом світогляду. Оскільки релігійним людям властивий вищий рівень альтруїзму за даними В. Павленко і К. Ваннер (2004), І.Е. Соколовської (2015), цілком очевидним виявляється не тільки здатність розуміти природу людини у досліджуваних з релігійним світоглядом, а й відмічене у них зростання показників ресурсів милосердя і прийняття.

Показники потреби у саморозвитку, особистісної здійсненності так само, як і показники особистісної реалізованості є вищими у осіб з перевагою агностичних уявлень у структурі світогляду. Сумніви в існуванні Бога, невизначеність у своїх релігійних позиціях, зміни у переконаннях в залежності від життєвої ситуації, загалом властива особам, які з одного боку реалізували власний потенціал, вичерпали власні ресурси, незадоволені минулим, актуальним чи перспективним положенням справ стосовно реалізації власного потенціалу, з іншого боку – прагнуть до саморозвитку, не зупиняються на досягнутому, вміють аналізувати власний життєвий досвід. Загалом підвищення в них показників особистісної вичерпаності можна пояснити надмірною самокритичністю та рефлексивністю осіб з агностичним типом світогляду, хоча ця думка вимагає емпіричної перевірки у подальших дослідженнях. Загалом, наші результати відповідають отриманим у дослідженні

А.М. Большакової (2010), в яких показано зворотній зв'язок між осмисленістю життя та особистісною реалізованістю, адже зокрема релігійному типу світогляду властива висока осмисленість життя на тлі низької особистісної вичерпаності.

Атеїстичний тип релігійного світогляду передбачає найвищий рівень психологічної ресурсності. Як стверджує І.Е. Соколова (2015) вплив релігії на особистість людини сприяє формуванню таких особливостей, які в значній мірі не відповідають опису особистості, що само актуалізується, тобто має психологічні ресурси для реалізації творчого потенціалу. Автор підтверджує свою точку зору поглядами психоаналітиків (зокрема, З. Фрейда) на релігію як на неконструктивну форму організації людської діяльності, вид масового неврозу. Дійсно, у нашому дослідженні показано, що відкидання релігії та віри у Бога, властиве досліджуваним з атеїстичним типом світогляду, передбачає високу оцінку власних досягнень, здібностей, самореалізації у творчості та професії, умінь використовувати та оновлювати власні ресурси.

Висновки. У результаті емпіричного аналізу було визначено п'ять типів релігійного світогляду: власне релігійний, містичний, агностичний, атеїстичний та агностично-атеїстичний.

Містичний тип релігійного світогляду характеризує особистість, яка сприймає і розуміє навколишню дійсність через інтуїцію. Вона схильна до ірраціонального і емоційного осмислення життєвих подій, оскільки раціональне пізнання світу і себе в ньому через людський інтелект вельми обмежене. Такі люди вважають, що істинне знання виводиться не в результаті логічних побудов або суворого наукового досвіду, а виникає як безпосереднє споглядання (чуттєва інтуїція) або як безпосереднє розсуд розуму (інтелектуальна інтуїція). Особистість з містичним типом світогляду має досвід містичних переживань, досягнутий в результаті практики певних психофізичних вправ або медитацій, необхідних для досягнення певного стану розуму і психіки. Емпірично доведено, що особи з містичним типом світогляду характеризуються достатньо

високим рівнем осмисленості життя, самоактуалізації, потреби у саморозвитку, внутрішньої форми особистісної здійсненості на тлі середньо-низьких значень екзистенційної наповненості життя, екзистенційних ресурсів та зовнішньої форми особистісної здійсненості. У досліджуваних цього типу світогляду добре розвинуті ресурси любові, доброти до людей, успіху, творчості, віри у добро, прагнення до мудрості, а також знання власних ресурсів, уміння їх оновлювати та використовувати. Крім того, особам з містичним типом світогляду властива найменша особистісна вичерпаність, тобто задоволеність власною реалізацією у житті.

Агностичний тип релігійного світогляду характеризує особистість, яка вважає принципово неможливим пізнання об'єктивної дійсності через суб'єктивний досвід людини і тому вважає за неможливе пізнання істини в питаннях існування богів, вічного життя і інших надприродних істот, понять і явищ. Такі люди не виключають принципово можливості існування божественних сутностей, як і можливості відсутності їх, вони коливаються між ідеалістичним і матеріалістичним розумінням світу. Віру і релігію вважають світською школою моральної поведінки в суспільстві. Емпірично доведено, що особи з агностичним типом світогляду характеризуються найменшою у порівнянні з досліджуваними з іншими типами світогляду осмисленістю життя, а саме цілеспрямованістю та осмисленістю результатів життя, усвідомленості власної здатності контролювати події життя. Вони характеризуються помірними показниками самоактуалізації, особистісної ресурсності та екзистенційної наповненості життя. Агностичному типу релігійного світогляду властивий нижчий рівень ресурсів свободи та віри, оцінки умов та механізмів саморозвитку та найвищий рівень особистісної вичерпаності.

Релігійний тип релігійного світогляду характеризує особистість, яка є віруючою людиною, глибоко релігійною. Вона чітко співвідносить свою віру з певною конфесією (християнство (католицизм, православ'я, протестантизм), іслам, буддизм та ін.), Їй властива богобоязливість, побожність,

інтерес до проблем духовного життя. Поведінка осіб релігійного типу світогляду підпорядкована моральних заповідей його релігії (відвідування храму, молитви, шанування святинь, дотримується релігійних ритуалів). Для неї важливе спілкування з Богом, в ньому він знаходить підтримку і віраду. Має досвід містичних переживань, вважає, що влада Бога безмежна, він творить світ і керує ним в відповідності зі своїм задумом, який перевищує можливості людського розуміння, а Бог непізнаваний, його якості і здатності перевершують можливості людського сприйняття і розуміння. Емпірично доведено, що особи з релігійним типом світогляду характеризуються високою осмисленістю життя, розумінням істинної природи людини, розвинутими екзистенційними ресурсами віри, милосердя і прийняття, здатністю до самотрансцендентності. Їм властива як знижена особистісна здійсненність, так і знижена особистісна вичерпаність, низька потреба у саморозвитку на тлі високої оцінки власних умов та володіння механізмами саморозвитку. Серед психологічних ресурсів їм бракує упевненості у собі, успішності у провідній діяльності та творчості, прагнення до самовдосконалення та самореалізації у професії, уміння оновлювати та використовувати власні ресурси. Серед найбільш розвинутих психологічних ресурсів осіб з релігійним світоглядом є доброта до людей, допомога іншим та віра у добро.

Атеїстичний тип релігійного світогляду характеризує особистість, яка не вірить в існування богів, духів, потойбічного життя, інших надприродних і нематеріальних істот, сил і явищ. Заперечує релігію як віру в надприродне. Такі люди переконані в самодостатності природного світу (природи) і в людському походженні всіх релігій і вірувань, скептично ставляться до всіх надприродних істот, явищ і сил, вказуючи на відсутність емпіричних свідочств їх існування. Емпірично доведено, що особи з атеїстичним типом світогляду характеризуються високою осмисленістю життя, розумінням істинної природи людини, розвинутими ресурсами свободи, смислу, милосердя, помірним рівнем екзистенційної наповненості життя, високим

рівнем потреби у саморозвитку на тлі низької міри володіння механізмами саморозвитку. Екзистенційні ресурси віри у представників атеїстичного світогляду виражені слабо. Психологічна ресурсність атеїстів відзначається високим рівнем упевненості у собі, доброти людей, роботи над собою, самореалізації у професії, відповідальності.

Агностично-атеїстичний тип світогляду є проміжною формою між атеїстичним світоглядом, який передбачає повне відкидання думки про існування Бога, та агностичним типом світогляду, який спирається на суб'єктивний досвід людини у пізнанні світу і неможливість пізнання істини в питаннях існування богів, вічного життя і інших надприродних істот, понять і явищ. Особистість з цим типом світогляду коливається у власній позиції, приймаючи матеріальне тлумачення дійсності поряд із думкою про недоказовість існування вищих сил. Часто науковий світогляд у таких людей може поєднуватись із забобонністю та рефлексією власного містичного досвіду. Емпірично доведено, що особи з агностично-атеїстичним типом світогляду характеризуються низьким рівнем осмисленості перебігу життя та розуміння природи людини, ресурсів свободи, смислу, прийняття та віри. Досліджувані цього типу мають високу особистісну здійсненість, виражену потребу у саморозвитку, обізнані у шляхах, умовах та механізмах саморозвитку. Серед провідних психологічних ресурсів досліджуваних даного типу є упевненість у собі, допомога іншим, усвідомлення власного успіху та значущості любові у власному житті, робота над собою, відповідальність, обізнаність у власних ресурсах, вміння їх оновлювати і використовувати.

Література

Богдановская И.М. (2002). Смысловая организация современного религиозного опыта личности. Дисс. ...к.психол.н. 19.00.01. СПб.

Большакова А. М. (2010). Опитувальник особистісної реалізованості. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. сер. : Педагогіка і психологія : зб. статей*. Ялта : РВВ КГУ, Вип. 28. Ч. 1. С. 14–24.

Варе І.С. (2017). Особливості формування смисложиттєвих орієнтацій майбутніх психологів. Дис. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса.

Гуревич П. С. (2009). Психология личности: [учебное пособие для студентов вузов]. М.: ЮНИТИ–ДАНА.

Кузикова С.Б., Кузиков Б.О. (2010). Конструювання методики дослідження саморозвитку особистості. *ВІСНИК НТУУ – КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 2. С.106–112.

Фоменко К. І., Кузнецов О. І. (2019). Психологічна структура релігійного світогляду особистості. *Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості : монографія* / [за ред. : С. Д. Максименка, С. Б. Кузикової, В. Л. Зливкова]. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Леонтьев Д.А. (2000). Тест смысловых ориентаций. М.: Смысл.

Ленгле А., Орглер К., Кривцова С.В. (2009). Шкала экзистенции (Existenzskala). *Экзистенциальный анализ*. 1. Москва. С. 141–170.

Павленко В.Н., Ваннер К. (2004). Особенности психологии евангельских христиан баптистов. *Вопросы психологии*. 5. С. 72–86.

Роджерс К. (1997). Клиент-центрированная терапия / [пер. с англ. В. В. Лях, А. П. Хомик]. М.: Рефл-бук; К.: Ваклер.

Рязанцева Е. Ю. (2012). Экзистенциальные ресурсы лиц, переживающих психологический кризис: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. психологических наук: спец. 19.00.01.

Савелюк Н. (2017). Психологія розуміння релігійного дискурсу. К. : КНТ.

Соколовская И.Э. (2015). Социальная психология религиозной идентичности современной российской молодежи. Дисс. ... д.психол.н. 19.00.05 - социальная психология (психологические науки). МГППУ. Москва.

Шостром Э. Тест «Уровень самоактуализации личности» (САМОАЛ) [Электронный ресурс] / Э. Шостром. – Режим доступа до ресурсу: <http://psycabi.net/testy/226-uroven-samoaktualizatsii-lichnosti-test-sat-voprosnik-samoal>.

Штепа О.С. (2018a). Опитувальник особистісної здійсненності: теоретичні підстави для розробки та результати апробації. *Psychological journal*. № 5 (15). С. 196–223. <https://doi.org/10.31108/1.2018.5.15.13>

Штепа О.С. (2018b). Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Випуск 39. С. 380–399.

*Оригінальний рукопис отриманий 24 травня 2019 року
Стаття прийнята до друку 2 червня 2019 року*